
FEJEZETEK KÖZÉP-, KELET- ÉS DÉLKELET-EURÓPA TÖRTÉNETÉBŐL

Az ortodoxia modernizálása: Oroszország és a keresztény Kelet (1856–1914)

Oroszország a krími háború (1853–1856) után visszavonult az európai politikától; az akkori orosz külügyminiszter, Alekszandr Mihajlovics Gorcsakov szerint azért, hogy erőt gyűjtsön, és így a megfelelő pillanatban léphessen fel. Mindez nem az orosz diplomácia passzivitását jelentette a XIX. század második felében – ugyanis Oroszország ekkor vállalta fel fokozottan a szlávok és az ortodox keresztények védelmét. *Denis Vovcsenko* tanulmányában ennek a fellépésnek a hátterét vizsgálja meg a korabeli orosz politikai gondolkodás bemutatásával.

Denis Vovcsenko fiatal történész, 2008-ban szerezte meg a doktori címet a Minnesotai Egyetemen, jelenleg az amerikai Északkeleti Állami Egyetem munkatársa. Származásának megértése miatt – Kazahsztánban nőtt fel orosz kisebbségiként – kezdett el foglalkozni a keresztény ortodox hagyományok tanulmányozásával, majd a modernizáció kérdése, a keleti és nyugati civilizáció közötti kulturális kapcsolatok vizsgálata felé fordult. Jelen tanulmánya a doktori disszertációjához – amelynek címe Az orosz politikusok és értelmiségiek kapcsolata az Oszmán Birodalom ortodox keresztény kisebbségével 1856 és 1912 között – kapcsolódik.

Ez a munka valójában eszmetörténeti szintézisnek tekinthető, amely arra keresi a választ, hogy a pánszláv és a pán-ortodox eszmék miként formáltak át a hagyományos orosz gondolkodást a keresztény Keletről, mennyiben járultak hozzá Oroszország jövődöbeli kulturális és politikai uniójáról szóló víziókhoz 1856 és 1914 között. A vizsgálat során külön-külön kíséri végig figyelemmel a két elmélet alakulását, a vallási és etnikai meghatározás szerepének változását – mindezt kronológiai sorrendben, egy-egy neves gondolkodó elképzeléseinek bemutatásával teszi meg.

Denis Vovcsenko tanulmánya elején leszögezi, hogy Oroszország messianizmusa a keresztény Kelet felé évszázadok óta mérvadó; ennek köszönhetően az oszmán keresztények és az oroszok közötti kapcsolatot többen is kutatták – összekapcsolva a modernitás, a vallási gondolatok és a progres-

szív felvilágosult világnézetek kérdésével. Ennek vizsgálata során fogalmazódott meg az a feltevés, hogy ez a folyamat a krími háborús vereség után Oroszország válasza volt a korai nyugati liberális modernitásra. Azaz tulajdonképpen cáfolni kívánják azt a felfogást, hogy csak a nyugati liberális modell segítségével szervezhető meg a modern élet. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy ezek az eredmények a hidegháború kontextusában születtek.

A tanulmány ezen a revizionista trenden kíván túllépni, a pánszláv és pán-ortodox elképzeléseket a római-germán modern elképzelések alternatívájaként értelmezi. Három érveléssel támasztja alá megállapítását: egyrészt úgy véli, hogy mindkét eszme a hagyományokból indult ki – pl. a pánszláv föld, keleti unió gondolata nem tekinthető újnak. Másodikként *Nyikolaj Danyilevszkij* korabeli orosz természettudóst, történészt, filozófust hozza fel, aki Toynbee és Spengler történelmeket megelőzve megkérdőjelezte a római-germán kultúra kizárólagosságát. És végül a két irányzat eredményét említi meg, amely a politikai nacionalizmus, az orosz autokrácia és az ortodox egyház megerősödésének – azaz a hivatalos népiség programja megvalósulásának – elősegítése volt.

A bevezetés végén Denis Vovcsenko a kérdéshez kapcsolódva megemlíti egy vitát, amely az orosz kulturális identitás specifikusságához kötődik. A dilemmát a késő orosz birodalom megítélése okozza, hogy modern európai nemzetnek vagy fejetlen régi rezsimnek tekinthető-e. A szerző úgy látja, hogy az igazság valahol a kettő között van, e szerint szemléli a két koncepció hatását Oroszország és a keresztény Kelet közötti viszonyra.

A tanulmány írója „A modernitás a pánszlávizmusban: vallástól az etnikumig és a civilizációs konfliktusok” című fejezetben először történelmi áttekintést ad az orosz és keleti keresztények kapcsolatáról. Kiemeli Konstantinápoly 1453-as elesét, amelynek révén Oroszország a keleti kereszténység utolsó bástyája lett. A következő államást az 1800-as évek jelentették, ekkor fedezték fel az Oszmán Birodalomban élő ortodoxokat – etnikai csoportokként. Ennek megfelelően a krími háborút keresztes hadjáratként fogta fel Oroszország, ám a vereség után sem mondott le a keleti keresztényekről. Már csak a szlavofilek miatt sem, akik kimondták a szláv összefogást és együttműködést, és a nyugattal való versenyzést is. A szerző szerint a pánszlávizmust tulajdonképpen a fenti irányzat politikai megfelelőjének lehet tekinteni. A pánszláv elképzelés szerint a jövőben az orosz cáρ vezetése alatt álló szláv föderációt kell megvalósítani, amely gondolatot a későbbiekben lazább egyesülésre módosítottak, ahol a szláv nemzetek egyenlősége válna valóra a megfelelő alkotmányos reformok bevezetése után. Tervük kivite-

lezése érdekében a politikai befolyásukat próbálták megnövelni, megfogalmazva az orosz kormányzat hibáit – főként az európai diplomácia terén.

A pánszláv fellépésre leginkább a görög-bolgár egyházi kérdés adott lehetőséget, amelynek során többször kerültek nézeteltérésbe az orosz diplomáciával: míg a hivatalos politika továbbra is protektori szerepkört kívánt gyakorolni, addig a pánszlávizmus képviselői minden támogatást, engedményt megadtak volna a szláv testvéreknek. Az egyházi kérdésben a konfliktust az 1858-ban kezdődő bolgár egyházi mozgalom okozta, amely függetlenedni kívánt a görögöktől.

Ezt követően Denis Vovcsenko a probléma alakulását a főbb pánszláv gondolkodók nézeteinek bemutatásán és sajtóban megjelent cikkeik ismertetésén keresztül mutatja be – amely egészen az első világháborúig elhúzódtott – kiemelve azt, hogy milyen hangzatos szövegeket használtak igazuk bizonyításához. Így pl. a már említett Nyikolaj Danyilevszkij elnyomott szlávokról beszélt, Oroszországot azok idős testvéreinek láttatta. Az orosz tudós ezzel kapcsolatban megalkotta a kultúrtörténeti típus fogalmát, amellyel modernizálta a tanulmány írója szerint Oroszország és a keresztény Kelet közötti kapcsolatokat. Danyilevszkij egyaránt elítélte a görögöket és a konstantinápolyi patriarchátust, mivel úgy látta, hogy nem szolgálták az ortodox érdekeket. Emiatt a kiutat a szlávok – a nyugati szlávokat is beleértette – és oroszok közötti szorosabb unióban látta, amelynek központja Konstantinápoly lenne; ez jelzi, hogy Danyilevszkij egyaránt fontosnak tartotta a vallást és az etnikumot.

A pánszláv erőfeszítések nem jártak sikerrel; az 1875–76-os felkelések a Balkánon, az 1877–1878-as orosz–török háború sem mozdította elő a hön áhitott unió létrejöttét. 1870-ben kivált a bolgár egyház, 1886-ban pedig szakított Bulgária és Oroszország. Az események alakulásáért *Alekszandr Kirejev* orosz tábornok, pánszláv író a nyugati propagandát tette felelőssé, úgy látta, hogy a nyugati szlávok ennek köszönhetően a római-germán kultúra hordozóinak a hasonmásaivá váltak megtagadva ortodox gyökereiket. Ezért szorgalmazta a felek kibékülését, hogy az unió létrejöhesse. Denis Vovcsenko ennek kapcsán ismételten a vallás és etnikum furcsa keveredésére mutat rá.

Az újabb lehetőséget az 1900-as évek megújult propagandája és a balkáni háborúk hozták el, ám megint nem történt előrelépés a föderáció felé. *Alekszandr Basmakov* orosz pánszláv publicista járt élen ekkor a pánszláv eszmék népszerűsítésében, ám a létrejövő unióból az Ausztria–Magyarország területén lévő szlávokat (cseheket, horvátokat) kihagyná, mivel vetélytársat látott bennük. Emellett a kezdeti orosz missziós tudat elhagyását

javasolta; meglátása szerint nagyobb hangsúlyt kellene fektetni az etnikai összetartozásra a vallási szólamok mellett.

Az előző fejezet során több utalás történt a pánszláv és a pán-ortodox irányzatok közötti vitákra, ezeket a „Modernitás a pán-ortodoxiában: a bizantizmus felhívásától Konstantinápoly meghódításáig” című részben fejti ki részletesebben a szerző. Denis Vovcsenko elsőként a keresztény Kelettel való kapcsolat örökség körüli nézeteltéréseit említi meg. Mindkét oldal hangoztatta a védtelen szlávok felszabadítását a muszlim zsarnokság alól, viszont a pán-ortodoxia továbbment a kombinált fejlődés felfogásában – felfedezte a bizánci civilizáció hagyatékát. Ennek megfelelően elismerte a görögök kulturális és politikai hatását – mivel az ortodox keresztény hit őrzőinek tekintették őket.

A pán-ortodoxia hívei a görög–bolgár egyházkérdésben tehát a bolgár törekvések ellen foglaltak állást, a vallást elsőbrendűnek tekintették, mint az etnikai hovatartozást. A pán-ortodoxia képviselőiben gróf *Alekszandr Tolsztoj*, az orosz ortodox egyház Szent Szinódusának a főfelügyelője az orosz misszió megvalósítását a konstantinápolyi patriarchátus és más keleti egyházak támogatásában látta, kimondva, hogy a vallási kérdésekben nem számít az, hogy ki milyen nemzetiségű. Ám a vezető szerepet az orosz egyháznak szánta, mivel úgy látta – és ahogyan a későbbi események igazolták követői számára – az apostoli szellem hanyatlóban volt a keleti testvérek-nél.

Alekszandr Tolsztoj munkáját helyettese és utódja, *Tertyij Filippov* vitte tovább, aki igen komoly sajtópropagandát folytatott a pánszlávizmus ellen a pán-ortodox nézetek terjesztéséért és elfogadtatásáért. Keményen ostromozta a bolgárokat, akik megsértették az ortodoxia becsületét a nyugati modell követésével. A vallási kérdések megoldását egy ökumenikus tanács felállításában látta, amelyet az államtól függetlennek képzelt el. Filippovnak köszönhetően valóban egyre több híve lett a pán-ortodox eszmének, ezért pánszláv ellenfelei philhellénizmussal (túlzott görögszeretettel) vádolták meg. Több gondolkodóra közvetlen hatással volt, mint pl. Konsztantyin Leontyjevre, orosz konzervatív filozófusra, aki megalkotta az önálló bizánci kultúrtörténeti típust. Az orosz autokrácián és az ortodox egyházon alapuló föderációhoz fontosnak tartotta a bizantizmust, mint az orosz és a szláv fennmaradás biztos kapcsát. Denis Vovcsenko ebben egy új, nem nyugati civilizáció megteremtését látja, amely nem premodern és nem tradicionális eszméken alapul.

Ezt követően a szerző a pán-ortodoxia látványos térnyeréséről ír – amely főként a Bulgáriával történt szakítás után lett jellemző – számos példát hoz-

va fel bizonyítékként: ilyen pl. *Pjotr Matvejev*, orosz jogász átállása a pánszlávizmustól a pán-ortodoxiához, az Orosz Archeológiai Intézet létrejötte Konstantinápolyban 1895-ben, az orosz vezetésű keleti unió vagy a bizánci-szláv unió elképzelés népszerűsége... stb. Oroszország emiatt az első világháborút a keresztény Kelet felszabadításáért folyó keresztes hadjáratnak értékelte.

A tanulmány a XIX. század második felére jellemző orosz politikai gondolkodásnak a specifikusságáról nyújtott képet, amely valóban nem jelenti azt, hogy elavult, elmaradt volt a nyugati irányzatokhoz képest. A szerzőnek sikerült bebizonyítania, a pánszlávizmus és a pán-ortodoxia eszméit a nyugati modellek alternatívájaként lehet értelmezni.

Vovcsenko, Denis: Modernizing Orthodoxy: Russia and the Christian East (1856–1914) [Az ortodoxia modernizálása: Oroszország és a keresztény Kelet (1856–1914)] In: *Journal of the History of Ideas*, Volume 73, Number 2, April 2012. 295–317.

Váradi Katalin